

FEJLŐDÉS ÉS SZOCIALIZÁCIÓ

Fejlődés

- olyan folyamat, amely minőségi változásokkal és egyre differenciáltabb szerveződéssel jár
- a fogantatástól a halálig tart
- a bekövetkező változások egyaránt tükrözik emberi fajunk jellegzetességeit és a fejlődő egyén egyedi vonásait
- fejlődés és szocializáció (társadalmiasulás) egymástól elválaszthatatlan
- biológiai (öröklés) és társas hatások (környezet) egyaránt befolyásolják
- a különböző képességek és készségek kibontakozásának sorrendje és ritmusa nincs hatással arra, hogy milyen szintig tudunk fejlődni az életút során

Érés

- genetikai program által irányított folyamat, a környezeti hatásoktól viszonylag független testi és pszichés változások sorozata (irányítja a változások sorrendjét és kibontakozását)
- a környezeti tényezők lassíthatják vagy gyorsíthatják
- a tanítás nem képes elsajátíttatni a gyerekekkel olyan ismereteket és készségeket, amelyekre még nem érett, ugyanakkor serkentheti a folyamatot (tanítással, gyakoroltatással gyorsítani lehet az érést)
- **legközelebbi fejlődési zóna:** a gyereket körülvevő környezet akkor a legtámogatóbb, ha egy lépéssel éppen az aktuális fejlettségi szint előtt jár

Fejlődési szakaszok

- minőségi különbségek vannak az egyes szakaszok között
- a szakaszhatárok egyszerre több területen, többé-kevésbé azonos időben zajló minőségi változásokat jeleznek
- sorrendjük felcserélhetetlen (de nem pontosan ugyanakkor kezdődnek mindenkinél)
- egy uralkodó téma (fejlődési feladat) köré szerveződnek → életkori sajátosságok
- szembenálló nézet: a fejlődés folyamatos változások sorozata

A testi, értelmi, lelki, és társas változások kölcsönösen hatnak egymásra fejlődésünk során. A biológiai, pszichológiai, társas és kulturális tényezőket együtt kell figyelembe venni, ha meg akarjuk érteni valakinek a viselkedését →

cirkularitás (körköröség) elve: ezek a tényezők kölcsönös összefüggésben állnak egymással, szétválaszthatatlanul egymásra hatnak.

Öröklés és környezet interakciója (kölsönhatása)

- egyes tulajdonságok inkább génvezéreltek, mások fogékonyabbak a környezeti behatásokra (a merev izmok lazíthatóak, de tornászbajnok nem válhat abból, aki rugalmatlannak születik)
- a személyiségnek csupán az alapjai öröklöttek (nem, testalkat, fizikai hajlékonyság, intelligencia, tanulási képesség, zenei hallás, kézügyesség, sérülékenység)
- **temperamentum** (öröklött): érzelmi kiegyensúlyozottság, aktivitásszint, új ingerek iránti érdeklődés, alkalmazkodóképesség, ingerlékenység, reaktivitás (válaszkészség) → könnyű és nehéz temperamentumú csecsemők
- biológiai adottságok és környezett közötti interakciók:
  - **evokatív** (megidéző): milyen reakciót váltok ki a másiktól
  - **reaktív** (visszaható): a környezet hogy hat rám, hogyan értelmezem
  - **proaktív** (előreható): hogyan alakítom a környezetemet

A fejlődés meghatározói

- alkalmazkodunk a környezethez, a plaszticitás (rugalmasság) és az adaptivitás (alkalmazkodóképesség) fajunk genetikai adománya
- az emberre jellemző fiziológiai és pszichológiai mechanizmusok, kulturális szokások evolúciós folyamat termékei, vagyis a természetes kiválasztódás során jöttek létre
- az emberi gének nem merev utasításokat adnak, hanem a környezeti hatásokra nyitott szabályokat határoznak meg, pl. viselkedési hajlamokat és észlelési preferenciákat

Evolúciós pszichológia

- az emberi viselkedés evolúciós történetével foglalkozik
- akkor tekinthető egy tulajdonság adaptívnek (alkalmazkodásra képesnek), ha hozzájárul az egyed túléléséhez, illetve, ha növeli az egyed rátermettségét (több utódja lesz)
- az egyén sikeressége vagy rátermettsége azon múlik, hogy génjei milyen arányban képviseltetik magukat a következő generációban
- **természetes szelekció**: egy adott feladat lehetséges megoldási módjai közül való válogatás; azok a megoldási módok maradnak fenn (jutnak a következő generációba), melyek az adott körülmények között hatékonyak tekinthetők
- az evolúciós sikerességnek gátja lehet az egyedek egyéni életükben való sikerességre törekvése
- evolúciós elmélettel magyarázható viselkedések:
  - rokonok közötti együttműködés, anya-gyerek kapcsolat (kötődés)
  - nem rokonok közötti együttműködés: **altruizmus** ⇔ kölcsönösség, empátia, kérkedés (az adakozónak nő a tekintélye a csoportban)
  - párválasztás

Az embert az állattól megkülönböztető képességek

- **szimbolizációs és konstrukciós képesség:** egy dolognak egy másik helyett való használata, tervezés, elvont szabályok alkotása
- **szociális tulajdonságok:** csoportban élés, munkamegosztás, kommunikáció
- **szinkronizációs tulajdonságok:** az összehangolás képessége és igénye (empátia, zene, tánc, szabálykövetés, alkalmazkodás)
- **kumulatív kulturális evolúció:** nem egyszerően másoktól, hanem másokon keresztül tanulunk (tudás felhalmozása → új, kreatív dolgok alkotása)

Fejlődés társak nélkül

- a genetikailag kódolt lehetőségek kibontakoztatásához szükség van emberi tapasztalatokra, tanulásra (a társadalom feltétele ennek)
- **szenzitív periódus:** a növekedés olyan kiemelt időszaka, amely folyamán bizonyos eseményeknek be kell következniük, hogy a fejlődés megfelelő legyen

Szocializáció

- az egyén fejlődése során egyszerre válik társadalmi lénnyé és önálló, mindenki mástól különböző személlyé
- **szocializáció:** a társas-társadalmi érintkezések egész életen át tartó folyamata, amelyek révén az egyén bevezetődik egy adott társadalomba, miközben kialakítja személyes identitását (ki vagyok én)
- **elsődleges szocializáció:** életünk első éveiben, a családi-rokonsági kapcsolatok révén zajlik, az érzelmi kötelékek fontosak benne
- **másodlagos szocializáció:** később (iskoláskortól) új valóságokat ismerünk meg, sokszor általunk választott személyek közvetítésével (az iskolai szocializáció akkor igazán hatékony, ha rá tud épülni az elsődlegesre, ha elismeri annak értékeit, szokásait; minél nagyobb az eltérés a családi és az iskolai elvárások között, annál nagyobb az egyén ellenállása az utóbbival szemben)
- a szocializáció akkor a legeredményesebb, ha az egyén azért tartja be a társadalom által megkövetelt normákat, mert egyetért velük

Szociális tanulás (a szocializáció mechanizmusai)

- **közvetlen nevelés:** direkt tanítás nyelvi úton (pl. „Soha ne add fel!”, „Evés előtt moss kezet!”), jutalmazás és büntetés
- **hatalom és befolyásolás:** jutalmazó, büntető, referens (vonatkoztatási), szakértői, és legitim hatalom → minél több hatalomforrás áll a befolyásoló rendelkezésére, annál nagyobb az esélye a célszemély viselkedésének megváltoztatására, a szociális befolyásolásra való reagálás szintjei:
  - **behódolás:** az egyén a körülmények kényszerítő hatása alatt cselekszik (jutalom elérése vagy büntetés elkerülése motiválja)
  - **azonosulás (identifikáció):** érzelmi elfogadáson alapul, a befolyásolás alanya olyan szeretne lenni, mint a befolyásoló
  - **internalizáció (belsővé tétel) vagy interiorizáció:** azért követünk másokat, mert magunk is úgy tartjuk helyesnek
- **utánzás és modellkövetés (megfigyeléses tanulás):** akkor utánoz a gyerek, ha utána ő, vagy a modell jutalmat kap; a modellkövetés oka:
  - érzelmi (szereti a modellt)
  - státuszirigység (helyébe szeretne lenni)
  - szociális dominancia és hatalom (hatalma van a modellnek, pl. jutalmazni tud)

Ökológiai modell

- **mikrorendszer:** életünket közvetlenül befolyásoló környezet, közösségi kapcsolatok (szülők, testvérek, tanárok, barátok, stb.)
- **mezorendszer:** a mikrorendszer elemeinek kapcsolati hálója (otthon, iskola, lakókörnyezet, kortárs csoport, sportklub, stb.)
- **exorendszer:** szélesebb társadalmi kontextus (szülők munkahelye, tömegkommunikáció, önkormányzat, település jellege, stb.)
- **makrorendszer:** a kultúra uralkodó nézetei és hiedelmei (szokások, hagyományok, divat, életmód, normák (szabályok), értékek, stb.)

ANYA-GYEREK KAPCSOLAT (KÖTŐDÉS)

- **kötődés:** az anya közelségének keresése, mert biztonságot ad
- a korai társas kapcsolatok meghatározzák összes későbbi kapcsolatunkat és a világról kialakított nézetünket (jó, lehet bízni benne, vagy rossz, kiszámíthatatlan)
- a szülői viselkedést az ösztönök mellett nagyban befolyásolják a tapasztalatok
- **imprinting (bevésődés)** ⇒ ösztönös ragaszkodó, illetve tápláló-gondozó magatartás kiváltása, az anya-utód kapcsolat felcserélhetetlen
- kötődési típusok (Ainsworth – **idegen helyzet vizsgálat**):
  - **biztonságosan kötődő:** hiányolja anyját, és keresi vele a kapcsolatot
  - **bizonytalanul kötődő, elkerülő:** nem törődik anyjával
  - **bizonytalanul kötődő, ambivalens (szorongó-ellenálló):** keresi anyjával a kapcsolatot, de utána elutasítja őt (nyugtalan, bizonytalan)
  - **zavarodottak:** ellentmondásos, érzelemmentes viselkedés
- jó kötődés ⇒ önállóság, felfedezőkedv, új helyzetekhez való alkalmazkodás
- **a korai kötődés zavarai** (Harlow – majomkísérletek): izoláció (elszigeteltség), depriváció (megfosztottság), műanya ⇒ az egészséges érzelmi fejlődéshez és a társas készségek tanulásához szükség van interakciókra (az élő anya biztonságot ad, önállóságra és szokásokra tanít), az anya hiányát enyhíthetik a kortársak
- gyerek anya nélkül (Spitz – **hospitalizáció:** kórházi ártalom) ⇒ testi és intellektuális visszamaradás, személyiségfejlődési zavar

A gyerek fizikai ellátásán túl az optimális fejlődéshez szükséges:

- fizikai-érzelmi közelség (érintés, testkontaktus, megtartás)
- gyerek kommunikációjának, igényeinek megértése
- gondozó megfelelő válaszkészsége (gyerek szükségleteinek kielégítése)
- megfelelő mértékű frusztráció (a késleltetés erőfeszítésre készlet)
- az autonómia támogatása

⇐ **gondoskodó környezet** (nem túl kevés, de nem is fojtogató, nem elhanyagoló, de nem is túlkontrolláló) és **elég jó anya** (nem tökéletes, nem hibátlan, de jól nevel)

Nevelési stílusok

- érzelmi odafordulás: meleg (gyerekközpontú) vagy hideg (szülőközpontú)
- kontrolláló (követelő) vagy engedékeny (nem kontrolláló)

⇒ **irányító** (megkívánó), **tekintélyelvű** (megkövetelő), **megengedő, elhanyagoló**

A túl sok vagy túl kevés tiltás egyaránt problémát okozhat a személyiségfejlődésben, az autonómia és az önkontroll alakulásában.

Feltétel nélküli elfogadás: az „elég jó szülő” olyannak fogadja el gyermekét, amilyen (hibáival együtt), nem teljesítménye vagy a szülői elvárásoknak való megfelelése alapján, és nem ruházza rá saját beteljesíthetetlen vágyait.

A CSALÁDI RENDSZER

- olyan egység, amelynek jól felismerhető, egyedi sajátosságai vannak, meghatározott működésmódja, szabályai; jól vagy kevésbé jól működő önszabályozó rendszer: a családtagok cselekedetei hatással vannak a többiekre
- **cirkuláris (körkörös) okság**: mindegyik családtag viselkedése oka és következménye is a másik viselkedésének
- **dinamikus egyensúly** állapotában van $\Rightarrow$ törekszik visszaállítani az eredeti állapotot, ugyanakkor a stabilitáshoz, és a folytonosság megőrzéséhez folyamatosan változni, alkalmazkodni kell a változó környezethez
- **a tartós együttélés során kialakuló minták** kihatnak a családtagok önállóságára, érzelmi viszonyaira, megszabják cselekvési lehetőségeiket, alkalmazkodóképességüket, meghatározzák a saját magukról és a személyes kapcsolatokról kialakított képüket
- az egyén problémája, tünete függ az aktuális környezettől (családtól), szerepe van a családi egyensúly fenntartásában (**a tünetnek funkciója van**)
- **a családi struktúra**: a családi rendszer **alrendszer**ekből áll (házastársi, szülői, gyermeki, nagyszülői), ezek akkor működnek jól, ha mindenki a saját alrendszerének megfelelő funkciót, szerepet tölt be
- **a család külső és belső határai** akkor jók, ha elválasztanak és összekötnek (rugalmasak), hibásak, ha elmosódtak, vagy túlságosan merevek
- nagy **szabályok** (alapszabályok, vezérelvek) és kis szabályok (napi rutin)
- a családi **kommunikáció** tükrözi a rendszer működését, illetve annak zavarait

A család életciklusa (az idő előrehaladtával kibontakozó fejlődési folyamat) (Hill):

- **házasodás (fészekrakás)**: az eredeti családból hozott modellek összehangolása, saját szabályok, közös rend kialakítása
- **család újszülöttel**: szülői szerep elsajátítása, új életritmus
- **család óvodáskorúval**: intézményi hatások, anyától való elszakadás, anya munkába állása, testvér születése
- **család iskoláskorúval**: iskolai teljesítmény hatása, kortárs csoport szerepe
- **család serdülőkorúval**: szülőkről való leválás, szülői szerep csökkenése
- **család elbocsátott gyerekekkel (fészekhagyás)**: házastársi rendszer újraszervezése, nagyszülői szerep
- **inaktív idős házaspár**: új elfoglaltság keresése, hasznosság érzése, özvegyiség

AZ „ÉN” FOGALMA, AZ ÉNFEJLŐDÉS ELMÉLETEI

személyiség: azon pszichofizikai rendszerek dinamikus szerveződése az egyénen belül, amelyek meghatározzák jellemző viselkedését és gondolkodását
– *milyen vagyok*

énkép: önmagunkról (tulajdonságainkról, céljainkról) szóló érzelmekkel átszőtt ismeretek – *milyennek látom magamat*

énideál: önmagunkkal kapcsolatos jövőbeni tervek (vágyak, elképzelések)
– *milyen szeretnék lenni*

szociális kép: másik embernek tulajdonított énrre vonatkozó értékelés
– *milyennek látnak engem mások*

önértékelés (önbecsülés): értékítélet, amit az egyén megfogalmaz magáról
– *mennyit érek*

Az én funkciói:

- jelentést, értelmet ad az egyén tapasztalatainak
- szervezi a gondolatokat, érzelmeket, a viselkedést
- motivál cselekvésre: tervet készít, ösztönzőket biztosít
- mércét állít az egyén számára

Az énkép dinamikája:

- az önmagunkról alkotott kép dinamikusan változó reprezentáció, amit folyamatosan megalkotunk és változtatunk
- az új információkat beillesztjük az énképbe (megváltoztatva ezzel azt) vagy figyelmen kívül hagyjuk (és megőrizzük önmagunkról alkotott véleményünket)
- **énerősítés:** önmagunkkal való elégedettségünk fenntartása és fokozása
- **énkonzisztencia:** a korábban kialakított önértékelés fenntartása
- cselekvéseinket, tulajdonságainkat gyakran mérjük az énídeálhoz ⇒ pozitív változásra motivál (ha reális) vagy negatív önértékelés és szorongás (ha elérhetetlen)

Az éntudat kialakulása

- a tudatos énézés, az öntudat kialakulása csecsemőkorban kezdődik
- **testséma** kialakulása (testmozgás és testhelyzet egységes egészként tudatosul)
- 9-12 hónapos: „én, aki cselekszem és hatással vagyok a külvilágra”
⇒ megkülönbözteti magát a környezet tárgyaitól
- 12-15 hónapos: megkülönbözteti magát a másik személytől
- 15-18 hónapos: felismeri magát a tükörben (van belső testsémája)
- 3. életévtől az éntudat kibővíül a formálódó énképpel („én, aki ilyen vagyok”)

Az énkép fejlődése

- a tudatosan vállalt, megfogalmazott énreprezentáció (önjellemezés) az élet során sok szempont mentén megváltozik

Kognitív fejlődéslélektani irányzat

- az egyén aktívan alkotja meg a tapasztalatok sokaságából az énreprezentációját, amiben szerepet játszanak a szociális környezetből érkező visszajelzések
- **3-4 éves:** konkrét és megfigyelhető kategóriák felsorolása önjellemezésként (csak pozitív tulajdonságokat említenek)
„Barna a hajam, gyorsan futok, erős vagyok, nagy házban lakom.”
- **5-7 éves:** általános leíró kategóriák (csak pozitív), a korábban különálló tulajdonságokat képes összekapcsolni, ellentétes tulajdonságok szembeállítása
„Nekem sok barátom van az óvodában, a játszótéren, a szomszédok között.”
- **8-11 éves:** kompetenciák felsorolása, személyközi kapcsolatokban fontos tulajdonságok említése, időben és helyzettől függően változó személyiségvonások (pozitívak és negatívak egyaránt)
„Általában kedves vagyok a barátaimmal, de ha rossz kedvem van, olyat is mondok, amit később megbánok.”
- serdülőkor: identitás-krízis (énazonosság válsága) – „Ki vagyok én, milyen vagyok?” ⇒ önismereti igény
  - o **13-15 éves:** az önértékelés szerepekhez, társas szituációkhoz kapcsolódva jelenik meg, a pozitív tulajdonságok említése dicsekvés, beképzeltség
„A barátaimmal nyitott vagyok, de a szüleimmel nem.” „Nekem van a legtöbb ötösöm az osztályban, de ezzel nem dicsekszem.”
  - o **15-17 éves:** sok énreprezentáció, de bizonytalan, melyik az igazi
„Nem értem, hogy tudok olyan gyorsan másképpen viselkedni.”
  - o **17-19 éves:** személyes nézetek és értékrend, megjelenik a jövőbeli énkép
„Senki sem tökéletes, mindenki hibázhat, de igyekszem ezen javítani.”

Pszichoszexuális fejlődés (Freud)

- **orális szakasz** (első életév): táplálkozás, mint öröm, függőségigény kialakulása
- **anális szakasz** (második életév): szobatisztaságra szoktatás, önkontroll
- **fallikus szakasz** (3-5 éves kor): Ödipusz-komplexus, nemi identitás kialakulása
- **latencia szakasz** (6-12 éves kor): ösztönkésztetések csökkenése, intellektualitás
- **genitális szakasz** (serdülőkor): önszeretet helyett társszeretet, reprodukció

Elhárító (énevédő) mechanizmusok (Sigmund és Anna Freud): ösztönfeszültségek, akadályoztatás, szorongás érzésének feloldása:

- **identifikáció:** az egyén átveszi egy másik ember viselkedését, sajátosságait (aki sikeres a feszültségek feloldásában), és azokat beépíti saját személyiségébe
- **áthelyezés (áttolás):** ha az ösztön eredeti tárgyválasztása meghiúsul, új tárgyat kell keresni, hogy az ösztön megjelenhessen
- **elfojtás:** kellemetlen élmény vagy gondolat kiszorítása a tudatból
- **kivetítés (projekció):** saját elfogadhatatlan vágyak, érzések, gondolatok másik személynek tulajdonítása
- **racionalizáció:** ésszerűnek látszó magyarázat keresése az elfogadhatatlan viselkedésre (pl. kudarc megmagyarázása mentségekkel)
- **szublimáció:** az ösztönén impulzusai kulturálisan elfogadható és kreatív formában fejeződnek ki

A humanisztikus pszichológia énképfelfogása – Rogers szelfelmélete

- az ember alaptermészetes pozitív, célja az **önmegvalósítás, önkiteljesítés** (folytonos továbbfejlődés harcok és fájdalom útján)
- szükségünk van arra, hogy mások elfogadjanak, pozitívan minősítsenek; a **feltétel nélküli pozitív elfogadás** alapja az empátia
- az egészséges ember képes személyisége energiáit, képességeit aktualizálni, kiteljesíteni, és ezáltal fejlődni

Az énkép és az iskolai teljesítmény kapcsolata

- az énreprezentáció fejlődése jórészt az iskolai tapasztalatok alapján történik, valamint a formálódó önértékelés meghatározza az iskolai teljesítményt
- az alulteljesítők (akik képességeikhez mérten gyengébben teljesítenek) énképe negatívabb, mint a jól teljesítőké; kritika esetén visszavonulnak, kudarckerülők
- akiknek pozitív az énképe, jobban teljesítenek feladathelyzetben, ami tovább növeli motivációjukat (sikerorientáltak, teljesítménymotiváltak)
- a tanári értékelés a tárgyi tudás mellett más tulajdonságokra, képességekre is vonatkozzon (pl. társas kapcsolatok, empátia, érzelmek gazdagsága és kifejezése, együttműködés, erkölcsösség, stb.)

AZ IDENTITÁS KIALAKULÁSA

identitás: énazonosság-tudat → kialakulásában döntő jelentőségű a serdülőkör, de az érett személyiség kialakulása életünk végéig tartó folyamat
két feltétele van annak, hogy átéljük az énazonosság érzését:

- éntudat kialakulása
- saját magunk (énképünk) elfogadása

Pszichoszociális fejlődésmélelet (Erikson):

- a fejlődés egy életen át tartó folyamat
- a fejlődés krízisek sorozata (minden életkorban meg kell felelni egy kihívásnak)

1. **csecsemőkor (0-1 év):** bizalom vagy bizalmatlanság ⇒ bizalom, optimizmus
ha a csecsemő igényeit kielégítik, kialakul az ősbizalom, és a kötődés az anyához
2. **kisgyermekkor (1-3 év):** autonómia vagy szégyen és kétség ⇒ önkontroll, megfelelésérzés; szobatisztaság megtanulásán keresztül az elengedés-ragaszkodás, illetve kontroll elsajátítása, valamint az éntudat kialakulása (autonómia)
3. **játszókor (3-6 év):** kezdeményezés vagy büntudat ⇒ önálló cselekvés tervezése és megvalósítása; kihívások során valaminek az elérése, megszerzése a feladat
4. **kisiskoláskor (6 év - pubertás):** teljesítmény-kisebbség ⇒ intellektuális, fizikai, szociális kompetencia; kitartás, késleltetés, önértékelés megtanulása
5. **serdülőkör:** identitás vagy szerepválar ⇒ egységes, önálló énkép (identitás)
belső életterv megerősödése, életpálya választás
6. **fiatal felnőttkor:** belsőességesség (intimitás) vagy elszigetelődés (izoláció) ⇒ szoros, tartós párkapcsolat, pályaelköteleződés; párválasztás, családalapítás
7. **felnőttkor:** alkotóképesség vagy stagnálás ⇒ törődés a családdal, társadalommal, jövővel; új generáció felnevelése, alkotóképesség megőrzése (↔ életközépi válság)
8. **érett (idős) felnőttkor:** énteljeség (integritás) vagy kétségbeesés ⇒ étellel való megelégedés, szembenézés a halállal; az eddigi életút elfogadása

Rotter:

- **külső kontrollós személyiség:** úgy érzi, külső tényezők (szerencse, szabályok, stb.) határozzák meg, hogy mennyire boldogul az életben
- **belső kontrollós személyiség:** úgy érzi, hatékonyan képes irányítani a vele kapcsolatos történéseket (autonóm, magabiztos)
⇐ kezdeményezésre, önállóságra bátorító szülői nevelés, szülői minták a problémákkal való aktív megküzdésről, sikerélmények, kompetenciaérzés, felelősségvállalást igénylő önálló feladatok
⇒ siker esetén az igényszint növelése, kudarc esetén az igényszint csökkentése, feladathelyzetekben kitartó próbálkozás (facilitáló szorongás), pontosabb percepció

A serdülőkor feladatai:

- a testkép elfogadása, a biológiai változásokhoz való alkalmazkodás (korai vagy késői érés eltérő pszichológiai hatása fiúknál és lányoknál)
- azonosulás a nemi szereppel
- kortárskapcsolatok
- érzelmi függetlenedés a szülőktől és általában a felnőttektől
- felnőtt társadalmi szerep kialakítása, pályaválasztás
- párválasztás, felkészülés a családalapításra
- felelősségteljes viselkedés (nagyobb önállóság mellett nagyobb felelősség)
- ideológiai és morális elköteleződés

Pályaidentitás keresésének szintjei (Marcia):

- **moratórium:** identitáskrízis, a választás nehézségének átélése (aktív keresgélés)
- **identitás elérése:** az identitáskrízis (a keresés) sikeresen lezárult
- **identitásdiffúzió:** nem képes elköteleződni egy foglalkozás iránt, sok pálya érdekli, döntésképtelen, elodázza a választást
- **korai zárás:** látszólag problémamentesen jut el a pályaválasztási döntésig (pl. szülei elvárásainak tesz eleget, valamilyen traumatikus élmény hatására dönt)

A problémás serdülés vészjelei:

- nagymértékű ragaszkodás a gyermekkori szokásokhoz
- kortárskapcsolatok helyett fiatalabb vagy idősebb társak keresése
- a szülők szerepe nagyobb, mint a kortársaké (pl. az anya a legjobb barát)
- merev viselkedéskontroll
- nem képes érzelmeket átélni vagy kifejezni
- a jövőkép félelmetes számára, vagy nem foglalkozik a jövővel
- félelem érzése saját testi fejlődésével kapcsolatban, vagy a másik nemmel való viszonyban
- a külvilág és saját érzéseit nem képes elkülöníteni (pl. mindenki őt figyeli)
- úgy érzi, cselekedeteit nem ő irányítja, hanem külső erők határozzák meg
- deviáns kortárs csoportokhoz csatlakozás: a beilleszkedés, a társadalmi elvárásoknak való megfelelés nehézségeit jelzi

Az érett személyiség (Allport):

- az én érzésének kiterjesztése: külvilág iránti érdeklődés, funkcionális autonómia
- meghitt viszony másokkal: mások tisztelete, megértése, intimitás
- érzelmi biztonság, önellfogadás: saját érzelmek elfogadása, frusztráció tűrése
- valóságghú percepció, a feladatok elvégzésének képessége
- önismeret és humor
- egységesítő életfilozófia: saját célok kidolgozása és elköteleződés ezek mellett

ÉRTELMIFEJLŐDÉS

- Mindenfajta emberi mentális, lelki folyamat, köztük a megismerési folyamatok, és az értelmi fejlődés is, a központi idegrendszer folyamatain alapulnak, előfeltételezik a megfelelően működő emberi agyat.
- Az idegrendszer alapvetően genetikailag vezérelt érési folyamatának elengedhetetlen összetevője a megfelelő mennyiségű és minőségű környezeti ingerlés.
- Az idegrendszer plasztikus (rugalmas), formálható, ez azonban az életkor előrehaladtával csökken.

Kognitív fejlődés elmélet (Piaget):

- **konstruktivista felfogás:** a genetikailag vezérelt érés és a környezetből származó tapasztalat egymással szoros kölcsön hatásban hozza létre a gyermek fejében a világról való tudást; mindez aktív folyamat (a gyermek kísérletezik)
- **asszimiláció:** a gyermek a valóságot írja fölül reprezentációi alapján (az elméje és a világ közötti illesztést az észlelt világ megváltoztatásával hozza létre)
- **akkomodáció:** a gyermek a fejében lévő reprezentációkat hozzáilleszti a világhoz (a tudását változtatja meg, hogy az illeszkedjen a valósághoz)

1. szenzomotoros szakasz (0-2 év):

- a világ megismerése, a viselkedés irányítása $\Leftarrow$ érzékszervi-mozgásos sémák (adott helyzetekre reagál valamilyen viselkedéssel a gyermek)
- megtapasztalja magát, mint cselekvőt $\Rightarrow$ megkülönbözteti magát a külvilágtól
- tárgyállandóság kialakulása (a tárgyak akkor is léteznek, ha nem észleljük őket)

2. művelet előtti szakasz (2-6 év):

- nyelvelsajátítás
- nem tud valódi, szisztematikus mentális műveleteket végezni (nincs konzerváció: nem érti a mennyiségek (térfogat, súly) állandóságát)
- nem képes egynél több szempontot egyszerre érvényesíteni a gondolkodásban (egy szempontú osztályozás)
- gondolkodását alapvetően korlátozza az észlelt valóság (egocentrizmus, látszat és valóság megkülönböztetésének nehézsége)
- előoksági gondolkodás (valódi okok helyett esetleges magyarázatok)

3. konkrét műveletek szakasza (6-12 év):

- képes mentális műveletek elvégzésére (képes tárgyakat, cselekvéseket fejben csoportosítani, összekapcsolni, szétválasztani, átalakítani, sorba rendezni, és ezeket a műveleteket visszafelé is végrehajtani), de csak ha a gondolatban átalakítandó tárgyak, események aktuálisan jelen vannak
- képes mások nézőpontjának átvételére
- problémamegoldó stratégiái nem szisztematikusak (képes egy problémát több szempontból megvizsgálni, de ezek többnyire rendszertelen próbálkozások)

4. **formális műveletek szakasza (12-19 év):**

- a gondolkodás absztrakttá válik:
- a gondolkodási műveletekhez nem kellene külső, észlelési támpontok (képes pl. a távoli jövőről vagy absztrakt értékekről gondolkodni)
- a gondolkodási műveletek szisztematikusabbá válnak

A piaget-i fejlődésemélet kritikái:

- a gyerekek többet tudnak, mint Piaget hitte (pl. naiv fizika és számfogalom)
- a képességek nem egységesek (pl. autizmus)

Az értelmi fejlődéshez szükséges:

- változatos ingerekben gazdag környezet
- a megszerzett tudás aktív alkalmazásának lehetősége

Zavart értelmi fejlődés:

- a kognitív fejlődési zavarok igen sokfélék, és sokszor nem húzható meg élesen a határ a tipikus fejlődés valamilyen variációja és a fejlődés zavara között
- **értelmi fejlődés átfogó zavarai:** ahol a megismerőfunkciók egészét érinti a fejlődési zavar (pl. értelmi fogyatékosok)
- **szelektív kognitív fejlődési zavar:** bizonyos megismerő funkciókat érint, míg mások viszonylag vagy teljesen jól működnek (pl. diszkalkulia, diszlexia, diszgráfia)

Morális fejlődés

- a szocializáció során a gyerek szabályokat, normákat és szerepeket is elsajátít
⇒ kialakul morális értékrendje (mi az igazság, a jó, a rossz...)
- az ösztönök és késztetések gátlása, a vágyak uralása elengedhetetlen ahhoz, hogy a gyerek környezete elvárásainak megfelelően viselkedjen
- az erkölcsi tudat és az erkölcsi viselkedés két külön része a morális fejlődésnek:
→ **erkölcsi tudat:** értelmi fejlődés függvénye (szabályok megértése és értelme)
→ **erkölcsi viselkedés:** csábításnak való ellenállás, elcsábulás utáni büntudat ⇒ önkontroll és lelkiismeret

Piaget elmélete az erkölcsi fejlődésről és a szabálytudat kialakulásáról:

- **heteronóm erkölcsiség:**
  - a viselkedés elbírálása szélsőséges, vagy pozitív, vagy negatív
  - a szabályok megváltoztathatatlanok
  - a gyerekek engedelmeskednie kell, mert azt hatóságok szabták meg
  - következményetika: a bűn mértékét az okozott kár nagysága határozza meg
  - azt, hogy mi a rossz, az dönti el, hogy mi tiltott és büntetendő
⇒ a túlzó büntetés felnagyítja a gyerek számára a vétkét!

- **autonóm erkölcsiség:**
  - a viselkedés mérlegelésénél különböző szempontokat vesz figyelembe
  - a szabályok módosíthatók
  - a gyerekek azért kell a szabályokhoz alkalmazkodnia, mert azokat közösen alakították ki
  - szándékética: a bűn mértéke függ a szándékoktól
  - a szabályok megállapodásokon alapulnak, és meg is változtathatók
- **szabályok értelmezése:**
  - *óvodáskor előtt:* önkényesen alkotott és gyakran változtatott szabályok
  - *3-4 éves:* követi az idősebbek szabályait, bár azokat még nem érti, és egocentrikusan alkalmazza (ha saját igénye úgy kívánja, megszegi őket)
  - *5-7 éves:* a szabály „szentírás”, nem lehet megszegni vagy változtatni
  - *10-11 éves:* önálló szabályrendszerek létrehozása; a szabályok megváltoztathatók, ha mindenki beleegyezik (autonóm erkölcsiség)

Kohlberg elmélete az erkölcsi fejlődésről:

- **prekonvencionális szint** (cselekvés a következmények alapján):
  - *büntetésorientáció:* a szabályok követése a büntetés elkerülése érdekében
  - *jutalomorientáció:* alkalmazkodás a jutalom elnyerése érdekében
- **konvencionális szint** (megfelelés másoknak):
  - *jogyerek-orientáció:* alkalmazkodás mások helytelenítésének elkerülésére
  - *tekintélyorientáció:* megfelelni akarás a tekintélyszemély elvárásainak, kötelességteljesítés)
- **posztkonvencionális szint** (saját belső erkölcsi elvek):
  - *társadalmiszerveződés-orientáció:* a köz jóléte szempontjából fontos elvek betartása, a szabályok közös megegyezésen alapulnak
  - *egyetemes etikai elvek iránti orientáció:* saját választású etikai elvek (pl. igazságosság, egyenlőség), az önbecsülés az önítélettől függ

Nyelvi fejlődés

Az emberi nyelvhasználatban olyan rugalmasság, produktivitás, kreativitás és kifejező erő nyilvánul meg, amely egyedülálló az ismert fajok jelrendszereit, jelalkalmazó képességeit tekintve, hiszen az állati jelzések mindig csak az aktuális ingerkörnyezetre reagálnak, csak arra vonatkozóan hordoznak információt.

Ugyanígy kommunikációs képességeink is egyedül állóak, hiszen jellemzője a kölcsönösség (beszélgetőtársunk belső, mentális állapotának figyelembe vétele) és a rugalmasság (sokféle eszközzel kifejezhetjük a szándékolt jelentést).

Chomsky: velünk született nyelvi modul segíti a nyelvelsajátítást, és a nyelvi tudás függetlenül fejlődik más tudásrendszerektől és az általános értelmi képességektől.

A nyelvelsajátítás sajátosságai:

- kritikus periódus: 2 és 10 éves kor között vagyunk képesek elsajátítani a nyelvet
- kevés és akár hibás minták (hallott beszéd) birtokában is jól megtanuljuk
- a természetes nyelveket nem lehet tisztán megtanulni (érési folyamata is van)
- a nyelvelsajátítás folyamata állandó mintázatot követ (szakaszok vannak benne)
- a nyelvhasználat univerzális emberi sajátosság
- nyelvi képességeinknek veleszületett, speciális alapjai vannak
- a nyelvi megértés mindig megelőzi a produkciót

A nyelvelsajátítás főbb állomásai:

- **preverbális szakasz (1. év):** véletlenszerű hangadások → gügyögés → gagyogás → párbeszédszerű gagyogás
- **egyszavas kijelentések szakasza (1-2 év):** egy szó egy egész mondatot fejez ki, túláltalánosítás vagy túldiszkriminálás jellemzi a szavak jelentését
- **távirati beszéd és szótári robbanás (2-3 év):** bővül a szókincs és elkezd kombinálni a szavakat, de nem használ ragokat
- **fokozatos gazdagodás és bonyolódás (3-7 év):** megjelennek a ragok, összetett mondatok használata

A nyelv és/vagy kommunikáció elsajátításának zavarai:

- **fejlődési diszfázia vagy specifikus nyelvi zavar:** a nyelv elsajátítása erősen megkésik, és esetleg nem is éri el a megfelelő szintet, ugyanakkor a kommunikációs képesség megtartott
- **autizmus:** kommunikációs képesség fejlődési zavara, mely esetenként épp nyelvi képességekkel társulhat; rugalmatlan, ismétlődő viselkedésminták
- **elektív (vagy szelektív) mutizmus:** csak bizonyos személyekkel, helyzetekben szólal meg a gyermek, máskor csak gesztusokkal kommunikál
- **nyelvi hátrány:** a családi szocializáció meghatározza a gyermek szókincsét, nyelvhasználatának komplexitását, rugalmasságát, kifejezőkészségét

Tudás létrejöhet nyelvi információ nélkül is (pl. képek által), de a nyelvileg közvetített, gazdag és változatos információ elengedhetetlen a megismerési képességek kibontakoztatásához (a nyelv formálja a megismerést).

Az intelligencia

- egy személy általános értelmi és megértési képessége
- többszörös intelligencia (Gardner): nyelvi, logikai-matematikai, térbeli, zenei, testi-mozgásos, személyes
- mérése (Binet): $IQ = \text{mentális kor} / \text{életkor} \times 100$
- az öröklés befolyásolja az intelligenciát, de ennek pontos mértéke nem tisztázott (hat rá a táplálkozás, egészségi állapot, vegyi anyagok, családi környezet...)